

УДК 378.011.3-057.175

DOI: 10.31499/2706-6258.1.2019.178125

ПРОБЛЕМНИЙ АСПЕКТ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ

Коломієць Наталія, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри виховних технологій та педагогічної творчості, заступник декана з наукової роботи факультету початкової освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0001-6199-406X

E-mail: kolomiets_nauka@i.ua

Крикунова Олена, викладач методик дошкільної та початкової освіти, методик соціальної роботи, викладач-методист, Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка».

ORCID: 0000-0002-3478-7097

E-mail: kiv1000@ukr.net

Метою статті є аналіз сутнісних характеристик педагогічної культури викладача вищої школи. Розв'язання поставленої мети стало можливим за допомогою методів спостереження, аналізу психолого-педагогічної літератури із зазначеної проблеми, що дозволило виокремити ключові чинники, які негативно позначаються на авторитеті викладача серед студентської молоді. Анкетування, педагогічні бесіди із студентами дали змогу визначити якості ідеального педагога. Встановлено загальноприйнятні, універсальні характеристики викладача вищої школи. Основні результати роботи засвідчують значущість високосформованої педагогічної культури викладача вузу, що дозволяє особистості самоактуалізуватися в культурі та житті, знайти особистісні смисли в освіті.

***Ключові слова:** викладач вищої школи, педагогічна культура викладача, сутнісні характеристики педагогічної культури, професійно-особистісний розвиток, професіоналізм, педагогічна діяльність, авторитет викладача, особистісна характеристика педагога.*

PROBLEM ASPECTS OF DETERMINATION OF THE GENERAL CHARACTERISTICS OF THE PEDAGOGICAL CULTURE OF THE HIGH SCHOOL TEACHER

Kolomiets Nataliia, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Education Technologies and Pedagogic Creativity Chair, Deputy Dean for Academic Affairs of the Primary Education Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0001-6199-406X

E-mail: kolomiets_nauka@i.ua

Krykunova Olena, teacher of methods of preschool and primary education, teacher-methodologist, Communal Higher Educational Institution "Taras Shevchenko Uman Humanitarian Pedagogical College".

ORCID: 0000-0002-3478-7097

E-mail: kiv1000@ukr.net

The urgency of the research is determined by the real needs of modern society in the preparation of a new type of teachers who can professionally and personally realize the education. The purpose of the article is to analyze the intrinsic characteristics of the pedagogical culture of the high school teacher. The solution of the set goal is possible by means of the observation method and analyzes of the psychological and pedagogical literature on the mentioned problem, which allow to distinguish the key factors that negatively affect the authority of the teacher among the students. The questionnaires and pedagogical conversations with students made it possible to determine the qualities of an ideal teacher. The humanistic qualities of the ideal teacher's assessment clearly prevail over the professional ones, which show the enormous need of the modern student in the emotional and spiritual contact of the teacher and student – tutor and student. The study of the teacher phenomenon allows to argue that at moments of spiritual crises, soul searching, personal and professional formation, when young people want to be clear on the question of where to go, there must be people who, in their individual lives, most clearly and fully fulfill and promote the public generally significant intellectual values, acting at the same time as examples of a decent life and forming its spiritual face.

The research determines the common, universal characteristics of the high school teacher. The main results of the research confirm the importance of a highly educated pedagogical culture of a university teacher, which allows the person to self-actualize in the culture and life, to find personal meanings in education. A modern contemporary high school teacher is characterized as a bright, original, creative, charismatic personality, able to experience the problems and contradictions of life. Taking into account the key role of the teacher in the process of reforming the education system of Ukraine, further research is planned to focus on the determinants of professional and personal development of a high school teacher.

Keywords: high school teacher, pedagogical teacher's culture, essential characteristics of pedagogical culture, professional and personal development, professionalism, pedagogical activity, teacher's authority, personality characteristics of a teacher.

На початку ХХІ ст. суспільство розглядає якісну освіту як один з індикаторів високої якості життя, важливу умову успішного розвитку будь-якої країни, інструмент соціальної та культурної злагоди й економічного зростання. Світова спільнота зрозуміла, що вчительство – це не тільки «змінна величина», яка необхідна для успішного реформування освітніх систем, але й «найбільш визначний носій змін» у реалізації реформ. Ця подвійна роль педагогів в освітніх реформах – бути суб'єктом і об'єктом реформацій – робить професійно-особистісний розвиток педагогів зоною виклику і посиленого науково-практичного інтересу з боку теоретиків та практиків освіти [3].

Підвищення якості освіти на сьогодні постає однією з найактуальніших проблем і для України. Потужні виклики, які впливають на стан України в останні роки (російська військова агресія; поглиблення системної фінансово-економічної кризи, збільшення й посилення її негативних соціальних наслідків), вимагають якісно нового, європейського рівня розвитку й детермінують перегляд цільових орієнтирів, змісту, технологічного й інших ресурсів української освіти, зокрема педагогічної.

Саме педагогічна освіта за умови її функціонування на основі національно-культурної, ціннісно-світоглядної та ціннісно-знаннєвої парадигми має найбільші потенційні можливості для позитивного впливу на характер і динаміку розвитку суспільства. Педагогічна освіта – джерело формування і розвитку професійної культури вчителя, ядром якої є гуманістична спрямованість особистості, духовність і професіоналізм [4, с. 4].

Актуальність даного дослідження опосередкована реальними потребами сучасного суспільства в підготовці нового типу педагогів, здатних професійно-

особистісно самореалізуватися в освіті.

Ключовою ж фігурою вищевказаного процесу, його першоосновою є університетський викладач з його особистісними якостями, духовним світом, професіоналізмом. Тому темпи і характер модернізації освіти залежать, в першу чергу, від викладацьких кадрів.

Проблема професійного становлення та розвитку педагога вищої школи в контексті сучасних парадигм висвітлена різними науковцями. У нашому дослідженні ми спиралися на ідеї методології та методики науково-педагогічних досліджень, відображені в працях Ю. Бабанського, В. Краєвського, В. Загвязінського, Г. Щедровицького; на уявлення про педагогічну (професійно-педагогічну) культуру, творчість, розроблені Т. Ф. Белоусовою, В. Гриньовою, І. Зязюном, Н. Ничкало, О. Пехотою, О. Семеновом; на специфіку професійно-педагогічної діяльності викладача вищої школи, досліджені Є. Астаховою, Н. Гузій, Б. Дьяченко, В. Кіпень, Н. Кузьміною, А. Кузьминським.

В умовах радикальних соціально-економічних змін і процесу реформування освіти істотно змінюються статус викладача, його освітні функції. Відповідно, змінюються вимоги до його професійної компетенції, загальної педагогічної культури, посилюються вимоги гуманізації та гуманітаризації освіти при підготовці фахівців усіх профілів.

У педагогічному університеті професійна діяльність викладачів виступає як метадіяльність (meta – від грец. – частина складного слова; означає перехід до чого-небудь іншого), що транслює зразок педагогічної діяльності студентам – майбутнім учителям. Тому особливо актуальними стають завдання розвитку професійного, інтелектуального, духовно-морального потенціалу особистості викладача, його здатності не лише вирішувати педагогічні завдання, а й здійснювати інноваційні процеси у викладанні, прагнути створювати умови когнітивно-творчого розвитку своєї особистості і студента, володіння психолого-педагогічними технологіями міжособистісного спілкування, комунікаціями. Все більшого значення набуває діяльність викладача, який утримує в собі освітній потенціал суспільства.

Носієм і транслятором цінностей є конкретне індивідуальне життя, яке виступає як культурний факт в єдності оформлення зовнішності, особливостей біографії та способів світорозуміння і представляє культуру на конкретному особистісному рівні. У цьому випадку викладач виступає персоніфікованим зразком для визначення ціннісних і професійних орієнтирів студентів педагогічних вузів, він реально веде за собою учнів, а не вчить «правильним цінностям»: уявлення про «правильності» змінюються, а вчителі залишаються.

Мета статті: виокремити сутнісні характеристики педагогічної культури викладача вищої школи.

Сучасна університетська педагогічна освіта вимагає осмислення своїх функцій, нових можливостей для університетів в становленні людини, педагога-професіонала. Проте виконання означеного завдання натикається на питання: який саме викладач необхідний сьогодні вищій школі?

Проведений аналіз психолого-педагогічної літератури, дисертаційних досліджень засвідчує наявність в сучасній культурі екзистенційного психологічного образу педагога, який характеризується порівняно стійким комплексом якостей особистості,

способів її поведінки і особливостей життєвого шляху.

Л. Рябова виділяє загальні риси педагога, які можуть виступати як методологічний орієнтир при осмисленні ролі викладача в суспільстві:

1) екзистенційно-психологічне обличчя досконалого педагога передбачає позабуденний дар (за М. Вебером, харизматичність), тобто чарівність, привабливість, здібності, які транслиують причетність до якоїсь загадковості, не всім відкритої духовної реальності. Іншими словами, наявність великого духовного потенціалу;

2) особистості вчителя властива креативність – здатність до індивідуальної життєтворчості, що має в кінцевому рахунку завдяки силі прикладу загальнокультурне значення;

3) учитель яскравий і самобутній, але в кінцевому рахунку педагогом стає той, хто зуміє потрапити в тон очікуванням, відчути проблеми і протиріччя життя і через свою індивідуальність пропустити час [6].

Діяльність педагога може бути найрізноманітнішою, але завжди при цьому мається на увазі надзавдання, яке складається в самодемонстрації з метою «показати приклад».

Зовнішність педагога передбачає особистісну цілісність, яка виявляється в єдності слова і справи, думок і вчинків, вчення і способу життя. Якщо вчитель живе, як вчить, і вчить, як живе, то авторитет його незаперечний. Але найменше протиріччя між життям і вченням миттєво руйнує його авторитет, а разом з тим і повагу до тих цінностей, які символізує педагог.

Дослідження феномена викладача дозволяє стверджувати, що у моменти духовних криз, переосмислення цінностей, особистісного та професійного становлення, коли молоді хочеться ясності в питанні, куди йти, поруч повинні бути люди, які в своєму індивідуальному житті найбільш ясно і повно втілюють та пропагують загальнозначущі духовні цінності, що виступають в цей час в якості зразків гідного життя і формують його духовне обличчя. Викладачі закладів педагогічної вищої освіти вже за своїм статусом (вчити майбутніх вчителів) покликані транслювати студентам зразки їх майбутньої діяльності. І дуже важливо, щоб цінності, які транслюються викладачами, були прийняті студентами. Адже в цьому полягає філософський, високий сенс взаємодії та довіри вчителя і учня, студента до викладача.

Таке розширене тлумачення ролі викладача як вчителя в житті студентів дозволить виокремити вимоги до особистості викладача, його соціального статусу в суспільстві, професійних якостей, проаналізувати і визначити місце ключової фігури освітнього процесу – вузівського викладача.

У педагогічній літературі, починаючи з кінця 80-х рр. і включаючи всі 90-і рр., публікуються статті науковців, які закликають звернути серйозну увагу на положення вузівського викладача (В. Болотов, Е. Ісаєв, В. Слободчиков, Н. Шайденко). Акцентується проблема: знижується соціальний статус (у зв'язку з недофінансуванням) викладача, це не дозволяє йому в повній мірі бути транслятором духовних цінностей, професійного благополуччя, що, з іншого боку, при високому професіоналізмі викладачів (який разом з зарплатою підняти неможливо) створює глибоку соціальну проблему.

Пізніше, на межі 80–90-х років в освітянській літературі науковці відзначають в своїх дослідженнях, крім вищевказаних, такі фактори, які ведуть до зниження

професіоналізму викладачів вузів: перевантаженість викладачів, відсутність можливостей повноцінного відпочинку, мінливий зміст дисциплін, що викладаються (зміна ціннісних установок гуманітарних дисциплін на діаметрально протилежні), що веде до зламу стереотипів. А якщо врахувати, що характерною особливістю розвитку особистості вченого є нероздільний синтез наукового знання і особистісних якостей, то будь-яка «перебудова» поглядів в науці істотно впливає на особистісні якості, ціннісні орієнтації, ідеали, переконання, врешті-решт самопочуття вченого [3].

Говорячи про навчання в духовному, смисложиттєвому плані, можна побачити, що комунікація «учитель – учень» можлива завдяки безпосередньому, особистісному зв'язку людей. Створюючи учня, учитель творить свою духовну подобу, тому учні для вчителя – спадкоємці його духу.

Аналіз наукової літератури, психолого-педагогічних досліджень кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. дав можливість виокремити ключові чинники, які негативно діють на діяльність викладача, і, відповідно, негативно позначаються на авторитеті викладача серед студентської молоді:

1. Повторюваність і авторитарність діяльності викладача призводять до високої ригідності, що властиво здебільшого викладачам-науковцям.

2. Для більшості викладачів власна педагогічна діяльність не стає об'єктом аналізу і дослідження, тому і не ставиться мета пошуку зразка досконалої педагогічної діяльності. Несформовані рефлексивні здібності залишають певні труднощі у викладацькій діяльності на несвідомому рівні.

3. Суб'єктивізм в оцінці педагогічної діяльності викладача, відсутність об'єктивних критеріїв її оцінки, використання в якості таких балів абсолютної і якісної успішності студентів не стимулюють вдосконалення педагогічної праці.

Проведене нами спостереження за темою дослідження на факультеті початкової освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини по виявленню ступеня популярності (значущості) викладачів, які працюють на І, ІІІ, V курсах, показало: чим старші студенти беруть участь в опитуванні (ІІІ і V курси), тим критичніше їх відповідь, тим вище вимоги до викладачів, які викладають у них.

4. Завантаженість поточною навчальною роботою, науковими дослідженнями призводить до того, що психолого-педагогічні рекомендації виконуються багатьма викладачами формально. Впровадження ж рекомендацій у викладацьку діяльність відкладається на потім, так як миттєвого результату вони можуть і не дати.

5. Низький рівень професійно-педагогічних умінь, пов'язаних з проектуванням дисциплін (формулювання принципів, цілей, визначення передбачуваних труднощів студентів тощо), гальмує розвиток педагогічної майстерності. Викладач, який не пройшов психолого-педагогічну підготовку, має проблеми в організації для студентів середовища навчання та позанавчальної діяльності, які максимально розкривають їх внутрішній світ; створення ситуації успіху та комфортності; виробленню педагогічної технології, що забезпечує двосторонній розвиток учасників педагогічного процесу.

Тим часом потреба в викладачі-ідеалі досить відчутна серед сучасного студентства. Тест незавершених речень, проведений серед студентів факультету початкової освіти, показав, що ідеальний викладач, це той, хто: «вміє спілкуватися», «знаходить спільну мову», «з ким цікаво», «той, хто вчить і сам вчиться», «друг», «доброзичливий і люблячий свій предмет», «натхненний своїм предметом»,

«ерудований, людяний», «допомагає і розуміє». У переліку якостей ідеального викладача явно превалюють гуманістичні характеристики (над професійними), які транслюють величезну потребу сучасного студента в емоційному, духовному контакті вчителя та учня – наставника та студента.

Надалі у нашому дослідженні ми з'ясували, що власну незацікавленість навчанням багато студентів (41 % опитаних) пояснюють непрофесіоналізмом викладачів: «недостатньо грамотним викладом матеріалу з боку викладача», «недостатньо суворим контролем», «нецікавою подачею матеріалу», а іноді «просто нецікавий викладач».

В цьому ж дослідженні ми з'ясували, що лекції у викладачів бувають стандартними, нудними, «сонливими», нецікавими, одноманітними і монотонними, непослідовними. Лише 27 % від загальної кількості респондентів, вказали на те, що лекції викладачів є змістовними, сучасними і навіть дуже цікавими.

При характеристиці освітнього процесу явно переважають негативні емоції. Безсистемність в отриманні знань, нерозуміння основних ідей професійного становлення, невміння вибудувувати власні лінії саморозвитку побачили ми у висловлюваннях студентів. Надати внутрішні смисли процесу навчання, систематизувати, одушевити його – основне завдання викладача. Але, як ми з'ясували, викладач часто приходиться на заняття «набагато пізніше, ніж повинен» (32 % респондентів), «з втомленим виглядом», «непідготовленим», «з обов'язку», «без настрою», «відпрацювати свій час», «злий і нервовий». Ці висловлювання превалюють. Однак, заради об'єктивності, ми наведемо і інший ряд висловлювань: викладач йде в університет «заради спілкування з людьми», «йому подобається його робота», «в хорошому настрої», але таких висловлювань мізерно мало.

Піднімаючи питання про педагогічну культуру викладача закладу вищої освіти, ми повинні виокремити загальноприйняті, універсальні характеристики викладача.

В кінці 90-х рр., як відгук на кризові явища в теорії і практиці вищої школи, вченими Бельгії була схвалена модель, яка включає 3 блоки характеристик викладача:

1-й блок – вимога до викладача як особистості, яка включає широту поглядів, адаптивність, інтерес до нововведень, готовність взяти на себе відповідальність, контактність, емоційність, стійкість;

2-й блок – вимога до викладача як фахівця, що включає в себе ґрунтовну академічну освіту, глибокі знання в галузі навчання;

3-й блок – увібрав в себе вимоги до викладача як до професіонала, передбачаючи оволодіння методами, засобами навчання, знаннями психології і педагогіки, психотехніки.

Не применшуючи значення дослідження бельгійських науковців, дозволимо собі доповнити дану модель дослідженнями вітчизняних та зарубіжних науковців, оскільки вона не в повній мірі відображає сутнісні характеристики педагога вищої школи.

На основі аналізу сучасних досліджень зазначаємо, що І. Проданов одним із перших інтегрував у структурі професіоналізму педагога особистісні характеристики: ініціативність і моральність з компонентами професійної діяльності [6, с. 62].

Суттєвий вплив на формування нашої позиції щодо сутнісних характеристик педагогічної культури сучасного педагога виявило дослідження англійського дослідника М. Розенберга, який розробив 9 областей діяльності викладача вищої школи

та відповідно вимог до них:

- знати потреби учнів;
- вміти оцінювати ефективність своєї діяльності;
- вміти розробляти навчальні програми та матеріали до них;
- володіти професійною майстерністю;
- бути консультантом і вміти проводити консультації з іншими;
- проводити науково-дослідну роботу;
- удосконалювати свою професійну майстерність [1].

В українській педагогічній літературі останніх років до означеної проблеми звертались такі вчені, як В. Андрущенко, С. Гончаренко, Л. Губерський, М. Євтух, В. Журавський, І. Зязюн, В. Кремень, О. Савченко, О. Сердюк, І. Надольний, В. Огнев'юк та інші.

Зокрема, український вчений В. Андрущенко вважає, що «...для того, щоб бути привабливим і ефективним, особистість вчителя має відповідати потребам практики, вимогам часу, тим перспективам, які окреслюються в процесі суспільної трансформації. Відповідь на вимоги часу якраз і визначає основні напрямки формування та розвитку особистісних характеристик сучасного вчителя. Серед них, зокрема, слід виокремити: а) поглиблення і розширення наукового світогляду вчителя; б) підвищення загальної його культури – політичної, моральної, естетичної; в) постійне оновлення наукових знань, раціональної складової особистості; г) кристалізацію вольових якостей; д) підвищення педагогічної майстерності; е) поглиблення органічного зв'язку вчителя з життям, соціальною практикою; є) утвердження активної життєвої позиції» [2, с. 67]. Нам імпонує точка зору В. Андрущенка, який визначає сучасного педагога як «вчителя-європейця», людини, котра, по-перше, відкрита світові, з повагою ставиться до культури різних народів і спрямована на діалог з іншими культурами; по-друге, як людини мобільної у своєму розвитку й праці, тобто здатної сприймати нове, системно мислити, розуміти взаємозв'язки і взаємозалежності в суспільному розвитку; по-третє, як професіонала своєї справи, якому притаманні особистісна відповідальність за безперервний професійний розвиток, наукова обґрунтованість і творчий характер практичної діяльності, неперервна і системна освіта й професійна підготовка. Всебічний розвиток особистості сучасного вчителя передбачає формування загально-людських норм життєдіяльності, а також добра, краси, істини, свободи й совісті, поваги й любові [2, с. 68].

Базуючись на врахуванні різних думок відносно дослідженої проблеми, нами виявлені наступні загальні сутнісні характеристики педагогічної культури викладача вищої школи:

1. Підґрунтям педагогічного образу сучасного педагога виступають філософські концепції про ідеал людини – мудрої, доброї та справедливої, здатної передати свої знання дітям, виховати у них високі духовні якості;

2. Ефективним вважається педагог, який є духовно довершеною особистістю, комунікабельним, високоморальним, професіоналом своєї справи, широко ерудованим;

3. В контексті національного відродження перед українським вчителем ставиться завдання знати історію, мову, культуру і традиції рідного народу, мати чітку громадянську позицію, працювати над пробудженням національної і політичної свідомості вихованців (Г. Ващенко);

4. Педагогу неодмінно має бути притаманна така риса, як інтелігентність. Чим інтелігентніший педагог як особистість, тим більше шансів, що і його вихованці виростуть людьми самостійно мислячими, внутрішньо довершеними, особистостями, які тонко сприймають прекрасне;

5. Сучасний педагог сьогодні повинен бути здатним до багатоваріативності педагогічної дії, прогнозування можливих результатів, володіти прийомами аналізу і самоконтролю, вміти педагогічно осмислити нові соціально-економічні умови виховання, реалії ринкових взаємовідносин, оцінити нові тенденції з позицій педагогічної діяльності.

Відповідальність за загальнозначущі для суспільства цінності, їх збереження, трансляцію іншим поколінням і подальший розвиток покладено на викладача закладу вищої освіти – носія, творця і транслятора культурних цінностей. Тому, настільки значима є високосформована педагогічна культура викладача вузу, що дозволяє особистості самоактуалізуватися в культурі і житті, знайти особистісні смисли в освіті. Образ сучасного викладача вищої школи характеризується як яскрава, самобутня, творча, не позбавлена харизматичності особистість, здатна відчувати проблеми і протиріччя життя. Зважаючи на ключову роль педагога у процесі реформування системи освіти України, подальше дослідження планується спрямувати на визначення детермінант професійно-особистісного розвитку викладача вищої школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдулина О. А. *Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования*. Москва, 1990, 141 с.
2. Андрущенко В., Табачек І. Формування особистості вчителя в сучасних умовах. *Політичний менеджмент*. 2005. № 1. С. 58–69.
3. Мошкова Г. Ю. Биографический метод и проблемы психологии личности. *Вопросы психологии*. 1994. № 2. С. 131–136.
4. Пуховська Л. Теоретичні засади професійного розвитку вчителів: рух до концептуальної карти. *Порівняльна професійна педагогіка*. URL: <http://khnu.km.ua/root/res/2-7001-31.pdf> 1/2011
5. Стратегія розвитку педагогічної освіти в Україні: концептуальні положення / О. Г. Кучерявий; за наук. ред. член-кор. НАПН України Л. Б. Лук'янової; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. Київ: ДКС-Центр, 2016. 43 с.
6. Федірчик Т. Розвиток педагогічного професіоналізму молодого викладача вищої школи: монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2015. 448 с.

REFERENCES

1. Abdulina, O. A. (1990). *Obshchepedagogicheskaja podgotovka uchitelja v sisteme vysshego pedagogicheskogo obrazovanija*. Moskva [in Russian].
2. Andrushchenko V., Tabachek I. (2005). *Formuvannia osobystosti vchytelia v suchasnykh umovakh* [The formation of a teacher's personality in modern conditions]. *Politychnyi menedzhment – Political management, 1*, 58–69 [in Ukrainian].
3. Moshkova, G. Ju. (1994). *Biograficheskij metod i problemy psihologii lichnosti* [Biographical method and problems of personality psychology]. *Voprosy psihologii – The question of psychology, 2*, 131–136 [in Russian].
4. Pukhovska, L. *Teoretychni zasady profesiinoho rozvytku vchyteliv: rukh do kontseptualnoi karty. Porivnial'na profesiina pedahohika*. URL: <http://khnu.km.ua/root/res/2-7001-31.pdf> 1/2011 [in Ukrainian].
5. *Stratehiia rozvytku pedahohichnoi osvity v Ukraini: kontseptual'ni polozhennia*. (2016). Kyiv: DKS-Tsentr [in Ukrainian].
6. Fedirchuk, T. (2015). *Rozvytok pedahohichnoho profesionalizmu molodoho vykladacha vyshchoi shkoly*. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t [in Ukrainian].